

Glavnije crte obiteljskoga pisanoga prava u starom Dubrovniku.

Napisao

PRAVI ČLAN DR. V. BOGIŠIĆ.

Čitano u sjednici filozofičko-pravoslavnoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 16 srpnja 1868.

„Jakim jest ród, takim bywa naród, tudzież jego prava; pravo rodowe, więc charakteryzując naród, zwierciadłem oraz jest jego obyczajowej strony.“

Pravilo, koje prvo u ovoj izreci našega vrloga starine Mačejovskoga dolazi, koliko je god i od pravnik a i od drugih mislonih ljudi pripoznato neoborivim za pravo svakoga naroda, mi držimo da dolikuje još više slavenskomu pravu napose. Za to po našem mišljenju, poštovani pisac nije ni mogao bolje da počne odsjek o pravu slovenske familije¹, nego kako što učini s navedenom izrekom.

Dočim su u pravnoj sistemi azijskih naroda i osobe i obitelji apsorbovane državnim vladavcem, vidimo naprotiv na zapadu osobu, gdje se ispinje na vrh vrha cijele pravne zgrade. U slovenskom pravu opažamo uprav sredinu tih krajnosti i nalazimo, da je familija i njezini odnošaji najbogatija strana njegova, a uz to i središte cijeloj sistemi narodnoga prava.

Po tomu lako je pojmiti, da budući ovdje obitelj temelj cijeline, ko god hoće da se spozna sa unutrašnjom naravi slovenskoga prava, treba mu svakako da s familijom započne, i da je sa svake strane duboko prouči. Toga radi mi želeći progovoriti koju o pravu male ali klasične slovenske zemlje, nije se čuditi, što uprav obiteljske odnošaje odabراسmo: jer ako za ikoju drugu državu, to je svakako za nekadanji Dubrovnik na mjestu što Cicero o fami-

¹ Historia prawodawstw slowiańskich. Tom. III. str. 16.

liji kaže: „... prima societas in ipso conjugio est, proxima in liberis, deinde una domus, communia omnia. Id autem est principium urbis et quasi seminarium reipublicae¹.

I drugo glavno pravilo, koje se kao uzgredno u navedenoj Maćejovskoga izreci nalazi, tako pristaje naravi slovenskog prava, da bi čovjek rekao, da je navlaš zanj i izrečena bila. Poznato je kako je u opće pravo koje se na familiju odnosi, više nego ikoji drugi odsjek privatnoga prava puno moralnoga življa, koji se svakako lakše u običaju održava, nego li se zapisuje. A gdje će više toga nezapisanoga življa da bude, nego li ga biva u slovenskoj familiji, u naroda, koji rijetko da kad zapisuje i one pravne običaje, koji se lakše zaboraviti mogu.

Mi ovo posljednje radi toga napomenusmo, jer nemogući se u ovoj raspravi na običaj obazirati, nego prisiljeni budući ograničiti se na samo pisano pravo dubrovačke republike, i to tek na zakone izdate u starije doba²; da nepodpunost njezina, koja iz toga slijedi, nebudu nama u grijeh upisana.

Zakoni, koje ovdje upotrebismo i koji do danas nigdje štampani nijesu³ evo ćemo da ih nabrojimo:

a) Statutum sastavljen za knezovanja Mlečanina Marka Justinijana potvrđen i proglašen 15 maja 1272 god. — Sadrži dodatanje, većinom nezapisano običajno pravo, a razdijeljen je na 8 knjiga; knjige pak na glave. U 8. knjizi zapisano je i poznijih zakona, od kojih je najmladji od godine 1358.

b) Liber Reformationum, od kojih je najstarija zapisana 8 oktobra 1311 god. a najnovija 4 maja 1410 god. Cijeli je sadržaj podijeljen na 33 „pagine“ a ove u „capita“.

c) Liber Viridis, u kome je najstariji zakon od 29 februara 1358 g. a najnoviji od 27 novembra 1460 g. Ima u sve 507 glava.

¹ De officiis I. 17, 54.

² To jest samo do god. 1583 godine.

³ Valentinelli u svojoj „Bibliografija della Dalmazia e del Montenegro“ navodi istina i dubrovačke zakonske zbornike među štampane zakone, pa znade kazati i godinu štampi; mi ipak možemo jamčiti da se svi dubrovački zakoni do sada samo u rukopisu nalaze. Štampane su samo neke glave u kojim su odnosi Dubrovčana sa ostalim srpskim zemljama, i naredbe o dubrovačkim novcima, ali i to samo kao dodatci „Srpskim spomenicima“ izdatim grofom Medom Pucićem, u Biogradu 1858—1862.

d) Liber Croceus, u kome su ustanove počamši 10 decembra 1460 pak sve do drugog maja 1583 god. Sadržaj je razdijeljen na 231 „chartae“. Ali na mjestu ima tih „karata“ poveće koje jedna uz drugu nose isti broj, tako da ih je u sve nekoliko više, nego je na posljednjoj naznačeno ¹.

Zemljište, kojim je republika vladala, nije dakako prostrano bilo, ali neka niko za to ne pomisli, da je sve i svuda jednako bilo, dočim kako u narječju, tako i u običajima, u svakome pravcu javnoga i privatnoga života, bilo je znatne razlike među gradom sa svojom najbližom okolicom, i ostalijem predjelima: razlika, koja je do sada malo od pisaca opažana bila. Što se narječja tiče, najprvi bi naš učeni jezikoslovac Budman, koji primjeti da se pravo dubrovačko podnarječje ograničuje samo na grad Dubrovnik sa predgradjima i sa Gružem (Gravosa) i Cavtatom (Ragusavecchia), a u svemu ostalomu zemljištu republike da gospoduje hercegovačko podnarječje osim većeg dijela pelješkog poluostrva (Penisola di Sabbioncello) gdje vlada zapadno narječje srpsko-hrvatsko ². Isto tako i što se obiteljskog prava tiče, opažaju se podobne razlike, tako da se zakoni iz kojijeh mi crpismo oduose samo na grad Dubrovnik sa najbližom okolicom, o kojoj kazasmo da ima čisto dubrovačko podnarječje, zatim na pučanske ³ familije, koje su i u drugim mjestima živjele, a po svoj prilici i na dubrovačke kolonije trgovačke po tudjim zemljama --; po svemu ostalomu zem-

¹ Zakoni koji su izlazili u poznija vremena, pa sve do padenja republike, bili su zapisivani u „knjigu Velikoga Vijeća“ (libro del maggior Consiglio) a od tole su se erpali i privatno prenosili u poznije rukopise „žute knjige“, tako da ima rukopisa u kojim su izerpi zakonâ sve do 1803 god. Ali rukopis koji je nama pristupan, ne dopire nego do 1583 god., te nam nije bilo moguće obzirati se u ovoj raspravi na poznije zakone. Ali su u Dubrovniku osim zakonâ i običajâ bile izvorom prava i res judicatae kako u Rimu, toga radi svaki odvjetnik i sudac valjalo je da se obzire ne samo na zakon i na tako zvanu „praxis judicialia“ nego i na „liber sententiarum“: mi ipak nemogomo za sada ni jedno ni drugo upotrebiti.

Rimsko pravo u praksi bilo je „fons subsidiarius“ i u Dubrovniku kako i u Mitcima ali zvanično ili zakonom to nije nigda bilo potvrđeno.

² Grammatica della lingua Serbo-Croata. Vienna 1867 pag. XIII—XIV.

³ U Dubrovniku za republike narod se dijelio na vlastelu (nobili) pučane (cittadini) i krupni narod.

ljištu, a osobito po selima, ustroj familije bijaše, a većinom je i danas, sličan onomu koji vlada u svijem ostalim srpskim i hrvatskim zemljama. Na ostrvima samo, kako što u izgovoru tako i u pravu, ina opet svojijeh osobina ¹.

Kad god noviji znanstveno izobraženi filolozi hoće da raspravljaju ma i najsitnije pitanje svoje nauke, te u sravnjivanje udju, najradije se kreću u jezikoslovnim granicama triju najviših jevropskih plemena: romanskoga, germanskoga i slovenskoga; i pri tom usporedjivanju najviše se obziru na najstarije jezične forme svakoga plemena.

Mi koji priznajemo da je razvijanje prava slično jezičnomu organskomu razvoju, slijedićemo njihovu primjeru, pa prije nego počnemo razgovor o dubrovačkoj familiji bacit ćemo barem pogled na glavna načela, koja opažamo u ustroju rimske, germanske i slovenske obitelji, pa i ove posljednje kako mislimo da je u najstarije doba bila i kako se u glavnome i do danas kod srpskog, hrvatskog i bugarskog scoskog naroda održala.

Najstarija forma rimske familije u svojoj spoljašnjosti nalična je na slovensku: i u starom Rimu kao i kod Slovena vidimo često nekoliko užijeh familija (= muž i žena s djecom) zajedno življeti pod upravom jednoga domaćina; ali je u jezgri bila sasvim drukčija. Pater familias bio je gospodarom u najstrožijem smislu, sinovi i unuci življeli su u njegovoj vlasti (in potestate) i bili malo manje nego bespravni robovi: jer se ta vlast prostirala i na osobu i na život i na imetak njihov. Što se osobe tiče, otac je mogao s njima što je htio, a po starijem pravu i prodati ih ², a i samoga života mogao ih je lišiti (vitae necisque potestas) ³. Što se pak imetka tiče, djeca po starijem pravu nijesu mogla ništa za sebe steći, jer sve što je u kući bilo ili joj inače pripadalo, to je sve domaćinovo, i on sam može tim raspolagati ⁴. O strogosti te vlasti sam Gajus

¹ Dva povećá ostrva Lastovo (Lagosta) i Mljet (Meleda) imadijahu i svoja osobita pisana prava. Lastovsko je zapisano 1310 a inljetsko 1345 god. Sr. časopis Dubrovnik (U Zagrebu 1852 god.) III. 195 i slijed. i Arkiv für Kunde öster. Geschichts-Quellen (Wien 1849) vol. II. 10 i slijed.

² I prosto prodati i dati noxae causa § 7. I. 4. 8; Gajus IV § 75. 79.

³ Dyonys Hal. II. 26. 27; fr. 2. Dig. 48. 8. fr. 5. Dig. 48. 9.

⁴ Gajus II. § 86—96; III. § 163.

kaže: „fere nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos habent potestatem, qualem nos habemus“ (I. 55). Vlast je ta kako glavni obruč koji duge zajedno drži, i koji kad pukne bačva se razaspe: jer očinom smrću članovi rimske familije idu obično svak na svoju stranu, dočim u slovenskoj umre množina otaca prije nego se zajedružna obitelj na sitnije razdijeli.

U Germanskoj obitelji nijesu istina članovi bili tako pušteni na samovolju domaćinovu, jer je on dužan bio svaku osobu koja je pod njegovom zaštitom (*mundium*) s pomoću svojte (*Sippe*) štiti i braniti¹ i nije imao prava na život svoje djece². Da je Domaćin bio ograničen i u raspolaganju imetkom familije, dosta nam je napomenuti da nije bilo oporuka³. Ali ovdje obično sin, kako poletarac tić, pošto je krila stekao, odlazi iz dosadanje roditeljske zajednice, pa traži gdje će sam za sebe posebno gnijezdo da savije⁴.

U slovenskoj familiji vlada načelo zadrugnosti i ravnopravnosti. Ni osobe članova koji zadrugu sastavljaju, niti imetak nije svojina ni domaćina ni pojedinca, nego cijele familije, kao nekakve moralne osobe, a pojedinci su samo zaživotni uživaoci, što ipak ne priječi da, kako kaza jedan starac srpski domaćin, kad je košnica zamatičila, da se čele mogu rojiti i prelaziti u praznike⁵ pa dosadanji međ i vosak podijeliti. Ali ni diobom pojedinac ne postaje neograničenim vlasnikom imetka koji mu u dio dodje, nego samo što od prijašnje jedne moralne osobe postaje diobom više njih. U ovoj vrsti familije, budući više otaca, pa više i djece, domaćin niti iz daleka nema one vlasti ni na osobu pojedinca, ni na obiteljski imetak, kako bi inače imao. Sam nazov zadruga (*communio oeconomica*) koji se najobičnije čuje u Srbo-Hrvata najbolje nam njezinu osobitost označuje. Domaćin ovdje ako i ima vrhovnu vlast nad cijelom zadrugom, kako i treba da je ima, nema je po sebi i radi sebe (*ex se, auctoritate propria*) nego jer mu je članovi dadoše (*potestas delegata*) pa došao on do nje izborom ili starješinstvom.

¹ Valter, Deutsche Rechtsgeschichte II. § 467.

² Ibid. II. § 503.

³ *Heredes successoresque sui cuique liberi; nullum testamentum.* (Tac. Germ. 20) Za ostalo sravni Valter I. c. II. § 469—476.

⁴ Valter II. § 507.

⁵ Glasnik društva srpske slovesnosti knj. 9. (od god 1857.)

Ko Dubrovnik i njegovu istoriju поближе pozna, znati će, kako su se na ovoj pitomoj zemlji dva sasvim različna etnografska elementa sticala, dok najposlije slovenski latinskoga bar u jezičnomu obziru ne nadvlada, po tomu nije ništa čudno ako vidimo, da se ova obadva življa i u dubrovačkom pravu objavljuju ¹.

Ali mi vidimo da se rimsko pravo ni u samome Rimu ne uzdrža preko srednjega vijeka u svojoj staroj ni jezgri ni formi, ni germansko u njemačkim, ni staroslovensko u slovenskim gradovima, nego da se svuda, manje ili više preinačivši se prilike i odnošaji, preinačiše se prema njima i prema novim potrebama gradjanskoga života i njihova pravna pravila. Iz toga slijedi, da i pravo, koje se u Dubrovniku razvijalo, valjalo mu je da odgovara najprije tim potrebama gradskoga života, obzirom na svoj osobiti položaj i na značaj naroda, ali to daleko nije zapriječilo, da se uz rimsko i mnogo značajnih crta iz slovenskoga prava ili tragovi njegovi sačuvaše.

Što se zbi sa drugijem pravnijem odnošajima, to bi i sa familijom. I u Dubrovniku forma obitelji dodje do toga, da je u opće naličila običnijem gradskim familijama zapadne Jevrope. A kakva je ta jevropska familija? To je skup ljudi, koji su u jednoj kući rođeni i odgojeni od jednih roditelja, gdje pojedinac tako rekuć pripada svojom nejakosti prisiljen, i dok ta nejakost traje. — Pošto steče silu da uža pokida, a on bježi da sebi traži blizu ili daleko mjestašće gdje će sebi da posebni stan zidje, zaboravivši obično i na one koji su ga na svijet dali i s mukom odhranili i na one s kojim je pod jednim krovom rastao — a kako li nebi na one, s kojim su rasli tek njegov otac, djed i pradjed? Riječju: u takim obiteljima preote mah najneograničenije načelo individualnosti.

¹ Germansko pravo nije moglo imati na dubrovačko skoro nikakva upliva, barem neposredno pošto Dubrovčani kako narod nijesu s Nijemcima dolazili ni u kakav bliži doticaj. Što srpski književni spomenici kazuju o saobraćaju Dubrovčana sa Sasima u srpskim zemljama u srednjem vijeku, to je bilo ni manje ni više, nego kako što su dolazili sa ljudima stotinu drugijeh naroda, s kojijem su se kako svjetski trgovci sastajali i rastajali. Osim toga Dubrovčani su bili dakako mnogo napredniji i razvitiji nego Sasi, a rijetko se događja, da izobraženiji narod, kako što i osoba, od manje izobraženoga kakav običaj poprими.

Mi rekosmo da je i u Dubrovniku ali tek spolja obitelj bila veoma slična toj općoj jevropskoj — jer zavirimo li dublje u njezinu sredinu, pa njezinu jezgru promotrimo, naći ćemo zaista crtu, kojim se bitno od nje razlikuje; što će se tijekom ove rasprave na više mjesta i samo pokazati.

I u danas još živućoj jugoslavenskoj zadrugi¹ najznačajnija crta, kojom se ona odlikuje od obične zapadne familije, jest da više oženjenih ljudi sa svojom djecom u jednoj kući žive i u jednoj kući ekonomiju vode. Da je take zajednice i u Dubrovniku gdjegdje bivalo, svjedoči nam sadržaj slijedećega zakona: „Si unus aut plures ex fratribus simul habitantibus perchivium quod ex uxoribus suis receperint in communitate aliorum fratrum posuerint, ordinamus, quod omnes expensae uxorum suarum, et heredum nec non et nutricum heredum faciant de tota communitate“². — A opet na drugom mjestu zakon kaže: „Mater potestatem habeat domandi omnibus filiis et filiabus suis aequaliter et non aliis de communitate arcam cum rebus intus habitis ad suam voluntatem“³.

Ovdje ako se nevaramo možemo razumjeti, da je u zadrugi bilo ne samo braće, nego i druge svojte. I slijedeći zakon koji naznačuje ko se ima brojiti domaćinom (quomodo intelligatur caput familiae) kao da potvrđuje naše mnijenje: „Quod nullus, qui habet uxorem et filium et qui divisus a patre est et stat per se extra domum patris et etiam ille qui habet uxorem et staret in domo patris cum sua uxore, tam si est divisus, quam non, et caeter alii qui sunt in potestate non intelliguntur caput familiae“⁴.

¹ Mi navlaš kazasmo jugoslavenskoj, i punim pravom, jer ona žive u svijeh slovenskih plemena na jugu. Do sada se istina to od ista znalo za Bugare i Srbo-Hrvate, ali po odgovorima, koji nam prispješe tu nedavno na naš „Naputak“ iz predjela po etnografiji slovenačkih, nalazimo zadrugu i u njih i to sa osobitom terminologijom odnošaja zadrugarskih, sasvim različnom od srpsko-hrvatske, što svjedoči, da ti Slovenci ne primiše od susjednjih Hrvato-Srba zadruge, nego da im je bila od vjkada svoja kako i njima, i najviše da im ju je njihovo susjedstvo pomoglo do danas uzdržati.

² Statutum IV. cap. 53.

³ Stat. IV. c. 57. i još na nekoliko mjesta dolazi riječ communitas ili societas u navedenom smislu. Pogledaj n. pr. Stat. IV. c. 15. 46. 54. cap. 67; Reformationes p. XXV. c. 2. 3; Croc. chart. 14.

⁴ Reformat. pag. XXV. c. 3. Ovaj zakon bi izdan 1333 god. povodom djelidbe zemalja u Ratu, predjel koji bi nedavno pred tim

Iz navedenoga zakona vidimo i to, da ni kad je sin izišao iz očine kuće i od nje se odijelio, nije se tim još prekinula sveza, koja ga veže za obitelj u kojoj je rođen.

I u Dubrovniku je vladalo načelo kako i u Rimu: da je go-lema državna korist nastojati, da se ugled (auctoritas) starijih po što po to uzdrži, pa premda je rimsko pravo i ovdje imalo uticaj, ipak s druge strane upliv slovenskoga prava i narav novijega građanskoga života zapriječise, da u dubrovačkoj familiji otac-domaćin postane despotom kakvim bijaše rimski paterfamilias.

Obazrimo se prije na odnošaj njegov k obiteljskom imetku. Istina je, da zakon na jednom mjestu dopušta ocu da može raz-dijeliti i za svoga života medju sinovima, pa i proti njihovoj volji cijelo imanje, a uz to, po djelidbi da može dokle je god živ pri-držati kod sebe nepokretna dobra (Stat. IV. c. 16). Ali opet ideja, da sinovi po samim sebi imaju pravo na ta dobra izjavljuje se u zakonu, koji odmah za tim dolazi, u kom se opredjeljuje, da otac može samo do četvrtine svoga imetka ostaviti za dušu, a i tu četvrtinu po svoj je prilici crkva radi svojih svrha ocu izvojštila. Isto tako može otac četvrti dio robova i robinja osloboditi (*servos etiam et ancillas manumittere hoc est francare*) ali i to, samo ako ih je od svoga bio kupio (*ita tamen si eos vel eas suo proprio comparaverit*), koji dodatak i po sebi samom dosta je značajan (Stat. IV. c. 17). Ni medju samijem sinovima nemože on svoje-voljno ostavljati od imetka jednomu više nego drugomu —: samo najstarijemu sinu dopušta mu zakon da može darovati na smrtnoj postelji štogodj, ali samo *usque ad nappum unum argenteum de libra una* (Stat. IV. c. 18). Isto tako može darovati i sinu koji ide u manastir nešto, ali nikako preko dijela, koji bi mu inače do-pao (Stat. IV. c. 66), naprotiv sinu svjetskomu svećeniku može darovati i do 50 perpera preko njegova dijela (Stat. IV. c. 68). Što se tiče inoga očina darivanja, zakon u kratko ali jasno kaže: *pater sine voluntate filiorum suorum aliquid donare non possit* (Stat. IV. c. 58).

Još nam više posvjedočuje prava članova obitelji na kućni imetak, zakon kojim se dopušta oženjenu sinu da za oca živa može oporukom do četvrtine svoga oćinstva raspoložiti, pa se otac

pridružen republici — a dioba se činila, toliko na domaćina; ali je razredjeno bilo, da se i nedomaćinima po koji dijelak učini *cum bona aequitate, ut bonum et justum fuerit*.

i protivio tomu, samo što u tom slučaju oporuka nemože biti izvršena, dok otac žive (ostale tri četvrtine idu i tako po očnoj smrti našljednicima toga sina) — i neoženjeni sin može istina taku oporuku učiniti, ali ne ako otac tome ne privoli. A i odluka toga zakona, da po smrti neoženjena sina, koji se još u očnoj vlasti nalažase (si in manibus et potestate patris decesserit), otac može dati za dušu pokojnikovu koliko ga je volja (quantum sibi placuerit) od kućnjega imetka, i da se ostali sinovi ne mogu tome oprijeti (Stat. IV. c. 19), lako na misao dovodi, da kad crkva nebi bila u doba kad je zakon izdat (1272 god.) tako moguća, da bi ostali sinovi bili imali pravo oprijeti se i tome očinome raspolaganju s kućnim dobrima.

Tek u **XVII** vijeku pod knezovanjem Mlečića Petra Justiniani uvuče se tudje načelo da otac može oporukom raspolagati cijelim imetkom, uništujući tako sve što je prije toga u tome obziru uzakonjeno bilo. Naš Mlečanin, kome dakako ni na kraj pameti nije palo, da obitelj može biti ustrojena i po drugim načelima, a ne samo po onijem rimskoga prava, kaže da je tu preinaku trebalo učiniti, jer da kako je do tada bilo to bijaše: „contra omnes leges et bonos mores et contra liberum arbitrium, et etiam contra honorem patris“. I samo propter reverentiam sancti matrimonii ograniči očinu volju pa naredi, da sinu nemože nikako poginuti deseti dio od onoga, što bi mu inače došlo u dio (Stat. VIII c. 94. od 1304 godine).

Rimsko pravo nabraja do 14 uzroka radi kojijeh otac može djecu očinstva lišiti (Nov. 115 c. 3): to očino pravo stegnuo je dubrovački zakonodavac na cigla četiri slučaja¹.

Što se tiče očina prava na sinovlju tečevinu, naši nam izvori sasma malo znaju kazati. U jednome zakonu, kojim se naredjuje, šta će da bude, kad otac sina od sebe očera, kazuje se medju ostalim, da od toga doba sin sve što teče, za sebe teče, a ne za oca i za braću, mogao bi po tomu čovjek misliti, da dok je s ocem zajedno u kući bio, da je za zajednicu oca i braće tekao. Tim se više može to tako tumačiti, što isti zakon izrijekom

¹ Si filius paterna officia oblitus verberaverit patrem et matrem suam — seu cum amica patris jacuerit — vel eundem patrem coram curia accusaverit tali accusatione hoc est de tali maleficio qua probata pater amitteret vitam vel membrum — aut si vitae ipsius patris vel matris per venenum vel alio modo insidiare truxerit. (Stat. IV. c. 23.)

naredjuje, da ako sin proti očinoj volji, pa bio i oženjen, hoće da od njega otide, da sve što bude unaprijeda tekao, to sve pridada u zajednicu oca i ostale braće (*quidquid ipse filius lucrabitur totum sit commune cum patre et fratribus suis*. Stat. IV. c. 13).

Premda se to i samo sobom razumije, zakon ipak na jednom mjestu, potvrđujući starinski običaj, naročito naredjuje: da djeca imaju svoje roditelje, ako su potrebni, podpomagati, da mogu pristojno živjeti (*ut decenter vivere possent*), ali pridodaje, da su to dužni i roditelji prama svojoj djeci raditi, ako su ovi u nevolji (Stat. IV. c. 44). Po tomu drugi zakon kaže, da roditelji moraju podpomagati kćeri kaludjerice, koje ne žive u manastiru (*Bizocha vel aliter viventem in poenitentia extra monasterium*) a po smrti štogod im i ostaviti (Stat. IV. c. 65).

Što se očine vlasti tiče vrhu osobe dječije, netreba ni kazivati, da premda je ona i u Dubrovniku po današnjem mjerilu mjereći prilično stroga bila, ipak nije ni sjena onomu, što je bilo u starijemu rimskom pravu. Evo nekoliko zakonskih naredaba, koje ovdje spadaju:

Očino pravo očinski kazniti djecu za manje domaće prestupke i samo se sobom razumije, ali ga zakon i izrijeком potvrđuje (Stat. IV. c. 73).

O očinom pravu pri ženidbi i udadbi svoje djece zakon kaže, da: ako sin još nije u godinama (*infra actatem legitimam*¹) otac ga može po svojoj volji ženiti (*uxorandi licentiam habeat*)² i prěiju što od toga dodje uživati (*frui*). Ali ako je sin odrastao, nemože otac ni jedno ni drugo proti njegovoj volji učiniti (Stat. IV. c. 12). I odrasli sinovi, kad hoće da se žene, otac im može to zabraniti sve dok se kćeri ne pouđaju (Stat. IV. c. 13) — pače otac može udati kćeri, pa se tomu sinovi i protivili (Stat. IV. c. 48).

¹ U „*Summarium*“ toga zakona, koji je dakako u poznija vremena bio pisan, stoji „*filio impuberi*“.

² U navedenom „*Summarium-u*“ —: *Sponsalia contrahere*. Ovdje je teško riješiti kako se ima čitati, jer teško je vjerovati da su oci svoje sinove tako nejake ženili (*uxorandi licentia*), čemu bi se u dobro uredjenu građu, kako je Dubrovnik bio, i crkveno pravo opiralo, a da uzmemo, da su ih vjerivali (*sponsalia contrahere*), neznamo kako su oci inogli već vjeridbom i prěiju primiti. Ipak prije bi se moglo uzeti, da se kad ter kad događjalo, da je otac i nejaku djecu ženio, jer pozniji zakoni ustanovljuju minimum mladoženjinih godina. (*Virid. c. 478, Croc. chart. 1*).

Otac može takodjer još nedoraslu kćer (*filiam inpuberem*) pa da je i ne pita, dati u manastir — ali ako je na godine došla (*habentem aetatem*) to ne smije učiniti proti njezinoj volji (Stat. c. IV. 61). Ako pak kći sama uteče iz doma, pa u manastir otide (*fugeret et iverit in monasterium*) dakle proti očinoj (ako oca nema materinoj, bratovoj itd.) volji, otac ne samo da je ne smije kući vratiti, nego je još dužan od svoga joj štogod dati (*teneantur ei secundum ipsorum voluntatem in aliquo providere*, Stat. IV. 63). U tomu bi slučaju stari Rimljanin dakako bio zagrmio *interdictum de liberis exhibendis*, ali je u srednjem vijeku erkveno pravo znalo načiniti posao, da bi se taj prirodni zahtjev o još tvrdje argumente sa svoje strane imao rastući.

Što se tiče zajedničkoga stanovanja, otac ako neće da žive više sa oženjenim sinovima, on ih može kad god hoće od sebe odaljiti; samo ako su prije njihovijeh žena u njega, valja da im ih povrati (Stat. c. IV. 15); neoženjene sinove ipak ne smije otac očerati, ako nije kakve njihove krivice ili pakosti (Stat. IV. c. 44); ali ako se otac drugom oženio, pa hoće odagnati sinove prve žene od sebe, valja da se obveže, da će im davati 12 perpera (*yperperos*) na godinu za troškove (Stat. IV. c. 19). Takodjer kad otac pri sinovljevoj ženidbi želi prćiju nevjestinu k sebi uzeti, a sin se tomu protivi, otac ga može očerati iz kuće (Stat. IV. c. 12). Sinovi naprotiv ne smiju proti volji očinoj iz kuće izaći, jer im inače otac nije obvezan ništa dati (Stat. IV. c. 9).

U pravu svakoga naroda ima nekijeh pravnijeh odnošaja, koji moralno nijesu mogući medju roditeljima i djecom, ili ako su i mogući, to biva samo pod nekim osobitim uvjetima, ili što se stvari ili što se forme tiče, i na te slučajeve nije zaboravio dubrovački zakonodavac, od šta nama evo pod oko padoše slijedeće dvije ustanove. Kad se roditelji sa sinovima ili kćerma pravdaju, nemogu pozvati svoju djecu na sud izvan Dubrovnika, a djeca roditelje mogu samo pred dubrovačkog kneza, koji im sudi u svemu po običaju (Stat. IV. c. 6). Na drugom se mjestu kazuje, da otac može biti svjedokom u raspri medju sinovima i kćerama (*inter filios et filias*¹⁾ iste žene ma bio i sam (*licet sit solus*), ali mati da nemože.

Svršuje li taj uži odnošaj medju ocem i djecom još za života obojih?

¹ Summariūm kaže samo *inter filios*.

U dubrovačkim zakonima barem u glavama u kojim je riječ o obiteljskom i nasljednom pravu (ako se dobro sjećamo) nije nigdje izrijekom kazano, kad očine vlasti nestaje. Da aetas legitima dječija dovodi preinake u nekijem odnošajima, to vidjesmo gore gdje riječ bi o ženidbi (*rectius* vjeridbi) neodraslog sina, ali da se očinska vlast tim nije svršavala, svjedoči nam medju ostalijem i već navedeni zakon, u kom se govori o oženjenim sinovima in patria potestate¹. Zakonite godine počinju za muškarce navršenom 14. a za ženske 12. godinom života. Ali naši zakoni na nekolikim mjestima u kojim je riječ o odnošajima, na koje godine života upлива imaju, navode često 18.² a gdje gdje i 20. godinu³ ipak neoznačuje ih nikakvim imenom.

A je li baš da vlast vrhu djece samo ocu pripada? Nije li moguće da i mati udionicom te vlasti bude? Znamo da rimska mati nije nikako mogla imati te vlasti, jer je i sama bila obično u muževljoj vlasti (in manu mariti) pa i poslije kad blaže naravi i običaji pa i samo hrišćanstvo mah preoteše, nemogoše matere doći ni do kakve vlasti vrhu djece, koja bi očinoj naličila. I sam car Justinijan, koji materama dopusti uzimanje tuđe djece za svoju ad solatium liberorum amissorum, nedade im toga prava, koje je i tada samo otac mogao imati⁴. Ni u starome germanskome pravu, budući žena već radi svoga spola do života pod zaštitom (*mundium*), nije mogla imati nikakve vlasti vrhu drugih⁵. Dubrovački je zakonodavac naprotiv više slijedio načela slovenskog prava⁶, načela, koja su primjerenija građanskomu životu, te ni materi nezakrati pravo neke vlasti nad svojom djecom. Pače na jednom mjestu zakon sasvim izjednačuje to materino pravo očinu: *equiparantes quoad filios matrem patri statuimus: quod illam potestatem quam habet*

¹ Reformat. pag. 25 c. 3.

² Srav. n. pr. Stat. VIII. c. 72; Viridis c. 337.

³ N. pr. Croceus charta 178.

⁴ Const. 5. cod. 8. 48. Gajus I. § 104.

⁵ O tom podčinjenju germanske žene evo što kaže Lex Rotharii 204 (205): „nulli mulieri libere sub regni nostri dicione legis Langobardorum viventem, liceat in suis potestatem arbitrium silpmundia vivere, nisi semper sub potestate virorum aut certe regis debeat permanere; sr. Valter Deutsche Rechtsgeschichte § 478—480.

⁶ O tomu pogledaj u našem spisu: „pravni običaji u Slovena“. Macejovski (Hist. prawodawstw III. § 33—37. V. § 47. 48) skoro svud mjesto patria potestas upotrebljuje wladza rodzicielska.

pater super filios in vita sua, eandem habeat mater post mortem viri sui, possidendo lectum ipsius. Ali premda taj sam zakon priglavljuje: „et illud quod filii tenentur facere patri in vita sua teneantur et matri possidenti lectum et bona mariti“ (Stat. IV. c. 20), ipak ima tomu i nekoliko iznimaka, kao n. pr. mati nemože, kao što vidjesmo da je ocu dopušteno, proti volji sinova razdijeliti medju njima očinstvo (Stat. IV. c. 20), kako što naprotiv nemože ni zabraniti diobu ako djeca to hoće (Stat. IV. c. 21); njezina svjedočba medju djecom svojom nema dokazne sile (Stat. III. c. 20).

Ništa nemože bolje označiti ustroj obitelji i obiteljsko pravo u koga mu drago naroda koliko položaj ženskih u familiji. Ali ništa nemože tako lako ni prevariti čovjeka u prosudjivanju toga položaja i dovesti ga na presudu najprotivniju istini, koliko uprav taj predmet, ako ga temeljito ne prouči, ne samo u sebi i za sebe nego i u njegovoj kausalnoj svezi sa cijelim ustrojem familije, i sa cijelom pravnom zgradom dotičnoga naroda.

Ko bi n. pr. pogledao nasljedno pravo ženskih u Dubrovniku, pa (kako će se niže pokazati) vidio, da je u njemu dosljedno vladalo slovensko načelo, da dok je god muških, ženske se ne puštaju na baštinstvo — morao bi dakako promisliti da se ženskim tim golema krivica činila, kako što se u opće i misli o tome načelu slovenske obitelji, a osobito jugoslavenske, gdje, ako će zadruga zadrugom da ostane, ne može inače ni da bude. Ali oni, koji bi tako sudili, mjerili bi nekadanje odnošaje sadanjim mjerilom — jer dakako da bi nepravedno bilo u današnjoj gradskoj familiji, gdje je individualni egoizam već do kraja dopr'o, kad bi u nasljedstvu ženske imale manjega prava nego muški. Ali ako se čini da su u Dubrovniku u nasljedstvu ženske zanemarene bile, zato su se i običaj i zakonodavac starali da je na drugi način i u drugijem odnošajima obezbjede: otele velika skrb, koju čovjek opaža u dubrovačkim zakonima o udadbi, o prćiji, riječju: o obezbjedi ženskinja u familiji i kako djevojke i kako žene i kako udovice.

Osobito o bračnom pravu ima dosta ustanova u našim zborskim zakonima; po tomu će i nama trebati o tome predmetu obšire progovoriti.

Premda su u opredjeljenju godina života, što se ženidbe tiče, gradjanski zakoni imali takmace u naredbama kanoničkoga prava, pak ih se nekoliko i o tome bavilo. Tako n. pr. zakon od 1458

god. naredjuje, da se muškarac ne smije ženiti prije neg navrší 20. god. a djevojka udati prije 12. (Virid. c. 478); ipak ta naredba nije trajala nego cigle dvije godine, jer već 1460 god. vraća se zakon na ustanovu crkvenog prava, naznačivši za muškarce minimum 14. a za djevojke 12. god. (Croc. chart. 1). Ali ima ustanova i kako i otkle čovjek da se ženi. Na jednome je mjestu n. pr. naredba da se niko ne smije kriomice ženiti (Virid. c. 237); a ina i drugi zakon koji se zabranjuje ženiti iz dalmatinskih primorskih gradova onijem koji nemaju čim da jamče prćiju koju bi primili (Croc. chart. 124). Premda za ovo posljednje zakon naročito kazuje, da je to radi obezbjede prćije inogradskih žena, a tim i časti Dubrovnika, mi mislimo ipak da je bilo tu i više političkih uzroka.

Nikakav drugi odnosaj familije nije toliko posla i muke davao dubrovačkomu zakonodavcu, koliko naredbe o prćijama. Ovdje je zakon ne samo nastojao, da ujamči svojinu ženi nad prćijom, da joj je obezbjedi i označi odnosaje muža i djece prema njoj, nego se bavio i tim kolika će da bude prćija, pa najposlije stade joj opredjeljivati i maximum. Dakako da taj predmet zdravo zasijeca u državne interese a to tim više u Dubrovniku gdje je vladalo načelo: „quod filiae maritatae cum perchivio in residuo nullum jus habeant“ (Stat. IV. c. 47) —; ali rad šta opredjeljivati maximum? Zakon nam i sam daje odgovor na to pitanje, pa kaže da je ta naredba potrebna bila, jer budući prćije prekomjerno velike postale, oci i braća da bi svoj imetak od propasti sačuvali, da su prisiljeni bili davati svoje kćeri i sestre u manastir mjesto da bi ih udavali.¹ Tu je dakako bilo i drugih uzroka, ali nebudući ovdje mjesta njihovu istraživanju, red nam je prijeći na važnije zakone o prćijama.

¹ Cum propter magnas dotes, auctas ultra omne jus debitum atque mensuram, habentes filias aut sorores nobiles, ut melius et decetius eas maritarent dando eis consuetas et usitatas dotes, necessario opus erat, ut se propriis bonis spoliarent, aut qui non intendebant spoliari et privari suis bonis propriis, eis necesse erat, quod dictas eorum filias aut sorores matrimonio idoneas et aptas in monasteria ponerent, contra omnem humanitatem et debitum, quare volentes his obviare et dictas excessivas dotes ad aequam et justam mensuram reducere, ut omnes habentes filias habilis eas maritare possint, providere decrevimus in hunc modum etc. (Lib. Vir. c. 180.)

Kćeri valja svakako dati prćiju i to ne samo da su roditelji dužni učiniti, kako što je i u novijem rimskome pravu naredjeno¹, nego dubrovački zakonodavac ide i još dalje pa zapovijeda, da ako je otac umr'o, braća moraju sestre u dati (*quae si fratre vel fratres habeant, ipsi teneantur eas maritare. Stat. IV. c. 50*) — što se dakako ima razumjeti, da brat sestri mora prćiju dati. Već u statutu, dakle 1272 godine, ima zakon, kojim se potanko nabrajaju komadi ruha, koje valja dati pri udadbi vlasteoskoj kćeri. Ko pak hoće, da novcem ruho zamijeni, valja mu 55 perpera platiti.

Tek 250 godina kasnije počese zakoni da maximum prćije opredjeljuju. Tako 1423 god. u jednom zakonu naređuje se: da niko ne smije ni dati, ni primiti prćije preko 2300 perpera, i to 1600 u novcu a 700 u ruhu i ženskom urešu, ipak to nije za udovice vrijedilo. Sankcija ovoga zakona bila je jako tvrda, jer osim globe od 1000 perpera, kojom se prestupniku prijeti, moradijahu se zakleti pri svakoj ženidbi svi oni koji ugovarahu prćiju, da nijesu zakona prekršili. Ali uz prkos tomu, kako pozniji zakon od 1446 god. kaže: „neimajući ljudi mnogo straha Božijega a malo časti pred gospodom na svaki mogući način eludavaju zakon.“ — Budući pak poskupijele svekolike stvari, koje se djevojkama u prćiju daju, dopušta se novim zakonom da se mogu dati i primiti u prćiju do 2600 perpera i platnenog rublja, kojega vrijednost ne smije prijeći 40 perpera. Kazna, koja prestupnika čeka, ovdje je još teža, nego u predjašnjem zakonu, jer osim globe od 1000 perpera prijeti zakon i šestomjesečnom tamnicom, a duhovnicima prognanstvom ili dvogodišnjim zatvorom manastirskim (*Virid. c. 371*). Ali ni to mnogo ne pomože, jer zakonodavac, jadikujući u zakonu od 1504 god. kako ljudi na svaki način obhode zakon, i ništa nego za velikom prćijom gramze, ustanovljuje strožiji način istraživanja zakonskog prekršaja i prijeti, da će od pape isposlovat duhovnu sankciju, da svaki prestupnik bude kažnjen *excommunicatione majori*, a qua, qui in eam incurrunt, absolvi non possint, nisi per sedem apostolicam (*Croc. chart. 127*). Godine 1450 bi

¹ Capite trigesimo quinto legis Juliae, qui liberos, quos habent in potestate, injuria prohibuerint ducere uxores, vel nubere, vel qui dotem dare non volunt, ex constitutione divorum Severi et Antonini, per proconsules praesidesque provinciarum coguntur in matrimonium collocare et dotare. *Frag. 19. dig. 23. 2.*

potvrđena ta naredba, samo što se sad maximum *préije* ustanovi na 1000 dukata, a vrijednost prtenini mjesto *prijašnjih* 40, bi *povišena* do 100 *perpera* (Croc. chart. 194).

Da se pak na druge načine ne bi eludavao taj zakon, bi 1555 god. naredjeno, da kad *vjerenik* prvi put otide k *vjerenici*, ne smije mu se na dar dati više od 10 dukata, a kad poslije *ženidbe* otide k roditeljima ili k braći *nevjestinoj* u pohode, dar ne smije *preći* 20 dukata (Croc. chart. 216).

Ni na *préiju*, koju nose vlasteoske *kéeri* u manastir, nije zakonodavac zaboravio, te naredjuje, da one koje ulaze u manastir sv. Klare ne smiju sa sobom odnijeti nego samo ruho, postelju i (molitvenu) knjigu: *familija* *njezina* može tom prilikom objedati, ali mu trošak ne smije *prijeći* 10 *perpera* (Virid. c. 209).

Zakon *izrijekom* kaznje, da je *préija* (koju nazivlje i „*dos*“ i „*perchivium*“, jer obje riječi istu stvar označuju¹), pa bila u pokretnim ili nepokretnim stvarima, *ženina* *svojina*, ali se predaje mužu, da njom vlada i od nje koristi da uzimlje, osim ruha i dragocjenijeh stvari, koje isto kao i odjeća i ures ostaju samo pod *ženinom* upravom i raspolaganjem. Ako je *préija* u novcu, tada pošto je mužu predata, kako *res fungibiles*, postaje dakako *njegovom* *svojinom*, ali ako ovaj nema svoga imetka, da bi je mogao nadoknaditi, ne smije biti uzeta, ni za naplatu privatnoga ni javnoga duga *muževljega*² a osim toga žena ima za svoju *préiju* *jus praelationis* na svijem *muževljim* dobrima, ali samo nad dugovima, koji nijesu stariji neg što je pismo, kojim se potvrđuje primljena *préija*. Ovaj je zakon u statutu, dakle u drugoj polovini 13. vijeka pisan, pa premda je već tada rimsko pravo imalo dakako upliva na dubrovačko, ipak odluci, po kojoj *senatus-consultum Vellejanum* tako glasovit posla, i primljen bi u većinu

¹ Premda u natpisu glave, kojom počimlju ustanove o *préiji* stoji: „*de dote et perchivio*“ pa da i zakon sam počimlje rječima: *volentes mulieribus super suis dotibus et perchivio providere etc.*, ipak mi čitajući cio zakon uvjerisimo se, da te dvije riječi označuju istovjetnu stvar. To nam potvrđuje i mala nota na kraju lista, koju evo što kaže: „*perchivium, de quo passim in 4. libro, est dictio illyrica, significans dotem.* (Stat. IV. c. 1.)

² Zaista čudna naredba, osobito za trgovačko mjesto kakvo bijaše Dubrovnik!

zapadno-jevropskih zakonika, ni traga ne nalazimo: zakon bo naredjuje, da se u prćiju ne smije tegnuti, ako žena nije jamčila za muža (nisi ipsa uxor inventa fuerit fidejussisse pro viro suo).¹ Taj je pojav tim više čudan, što je sam Justinijan, koji je u opće podobro suzio pozivanje žena na taj privilegium, ipak uprav za slučaj gdje žena za muža jamči, naredio, da jamstvo ima biti ipso jure ništetno.² Ipak zakon u 8. knjizi Statuta, ali pozniji gore navedenome, odlučuje, da se žena (*mulier in potestate viri constituta*) ne može nikako obvezati kako dužnik (*ad debitum obligare*) preko 5 perpera, pa muž na to privolio ili ne; a kad bi se obvezala, da to ne može nanijeti nikakve štete ni prćiji ni ostalim dobrima njezinim (Stat. VIII. c. 32). Istina da je ovdje o dugovima (*de debitis*) riječ, a u pomenutom zakonu o jamstvu ženâ (*de intercessione mulierum*), ipak je moguće da ovaj posljednji preinačuje prijašnji zakon, jer je na svaki način i jamstvo obveza. Sve ostalo što žena dobije od svojih roditelja, ili od koga drugoga izim prćije, to je njezina kao osobina (*proprietas*) s kojom može po volji raspolagati, i muž joj od toga ne smije računa tražiti (Stat. IV. c. 5): isto tako i prsten, kojim ju je muž prstenovao, njezina je neograničena svojina (Stat. IV. c. 8).

Kako svuda tako i u Dubrovniku najobičnije je dakako bilo da su žene za muža išle t. j. u muževu kuću, ali je svakako slučajeva bilo, da je muž, kako što narod kaže, na ulaz ili na domazetstvo k ženi prelazio. Zakon u kome su pravila za taj odnošaj (Stat. IV. c. 70) svjedoči nam da je i u Dubrovniku kako i u predjelima gdje je jugoslovenska zadruga u običaju glavna zadaća domazetstvu da oživi i pomladi kuću, koja na samu kćer spada. Po tomu zauzimajući domazetstvo, do neke granice, mjesto koje drugovdje posinovljenju pripada, rijetko se ovo posljednje u starije doba i događalo: barem se nije osjećala potreba staviti pravila tomu odnošaju, jer osim ovoga zakonskoga članka ne nahodimo o tomu nikakve druge naredbe u našim zbornicima. Ipak domazetstvo kako se ovdje opisuje, u poznije je doba manje obično bilo, što nam svjedoči objašnjenje zakonskoga naslova (*de genero*

¹ Stat. IV. c. 1. 2; za načelo prior tempore potior jure koje ni za prćiju ne čini iznimke sravnj: *Croc. chart.* 132.

² Nov. 134. c. 8. otkle proisteče i poznata *authentica*: *si qua mulier* cod. IV. 29.

ad filiandum¹⁾ po svoj prilici docnije je pod uplivom rimskoga prava sve to više mah otimala forma posinovljenja.

Na zakone, koji obezbjeđuju prćiju ženinu, i kojih množina ima, mi se ovdje ne možemo pobliže obzirati — napomenut ćemo samo da je vladalo načelo: da za svaki slučaj valja da je ženina prćija obezbjeđjena, o čemu nam u jednome zakonu svjedoče riječi: „*intentionis enim nostrae est, ut semper et in omni casu dos sive perchivium mulierum sit salvum*“ (Stat. IV. c. 1). Toga radi naplata je prćije u sudovima dubrovačkim spadala među *causae privilegatae*, a bilo je kao pravilo da dobra muževlja jamče za ženinu prćiju²⁾.

Da je žena bila podložna mužu razumije se i samo sobom, ali nam zakon to i na nekoliko mjesta i izrijeком potvrđuje, isto kako i to, da muž i pred sudom i izvan suda, pravno zastupa svoju ženu; tako n. pr. zakon odlučuje, da žena koju zovu ad placitum nije dužna ići, nego valja čekati muža, ako ga nije u Dubrovniku, sve dok se ne povrati. Ako bi se žena ipak odazvala, muž može vazda, kako zakon kaže, placitum ipsum rumpere si voluerit quia uxor subjecta est viro suo (Stat. III. c. 7). — Ali da je muž dužan ženu hraniti i za nju skrbiti i to se razumije, pa za to zakon i naredjuje, da ko izdane ženu iz doma sve dok je opet ne primi, mora joj davati za troškove, što knez nadje za pravo³⁾.

A što će da bude s prćijom i imetkom, pošto se ženidba, radi smrti muža ili žene rastrgne? Najprije je naredjeno, da, ako su

¹⁾ „Filiandum“ verbum hoc latino idiomati est penitus ignotum effectusque illius recessit ab aula, ideo nec facile conjici potest tamen sententiam meam pondens existimo generum quem praesens capitulum dicit ad filiandum esse illum quem socer duxit domum suam habitatum copulavitque cum eo filiam. Sravni i u kazalu stvari u Statutu članak: adoptio.

²⁾ To je pravilo tako bilo običajem postalo da se skoro u svim aktima kojim muž potvrđuje da je prćiju primio, nalazi slijedeći uložak: „*quam quidem dotem habui et recepi, super me et omnia bona mea, secundum ordinem et consuetudinem Ragusii*“; ili: „*Confiteor . . . habuisse et recepisse . . . pro dote et perchivio, super me et omnia mea bona, secundum legem et consuetudinem Ragusii*“.

³⁾ Qui uxorem suam de domo expullerit, quousque ipsam recipere noluerit, teneatur sibi dare expensas et omnia necessaria secundum providenciam domini comitis et suae curiae.

se muž i žena za dobra života o tom pogodili, da bude po toj pogodbi (Stat. IV. c. 60). Ali ako toga nema, tad ide po zakonskim naredbama, kojih u našim zbornicima prilično dosta ima. Mi ćemo da ih svedemo na sljedeće glavne točke:

Već najstariji zakonik određuje, da udovica, dok se ne preuda, nego ostane na muževljoj postelji (*quae possidet lectum mariti*) može uživati dok je god živa svakolika muževlja dobra, osim one četvrtine, koju je on za dušu ostavio, što je, kako vidjesmo, po zakonu mogao učiniti (Stat. IV. c. 6. 21. 43; Virid c. 479). Državna je vlast veoma skrbila, da se udovicama obezbjedi to njihovo pravo, pa je naredila da bez dopuštenja maloga vijeća udovica ne može ni prodati ni darovati *possidium* muževljijeh dobara, kao ni pravo na svoju prciju, inače posao nema nikakve pravne vrijednosti (Virid. c. 479. 490). Ali zakon dalje naredjuje, da je dosta, kad bi nasljednik njezina muža mogao dokazati, da je samo tražila da se preuda (*si alium maritum quaereret*) pa može odmah biti izagnana iz kuće i sa imanja pokojnoga muža (Stat. IV. c. 7). Ako je udovica bezdjetna, te neće da ostane u muževljoj kući, onda joj valja povratiti njezinu prciju (Stat. IV. c. 33). I udovica s djetom može tražiti da joj se odijeli prcija iz muževljih dobara, pa da joj se preda, ali samo tad, ako joj je namjera da se opet udade, drukčije ne (Stat. IV. c. 32). Ako je u ženinoj prciji bilo nepokretnina, koje je muž popravio i poboljšao, to je korist ženina, ako se svjedocima ili pismom ne može dokazati, da je to muž upravo od svoga potrošio (Stat. IV. 35).

Što se muževljega prava tiče na ženinu ostavštinu, to zakon samo na jednomu mjestu izrijekom kaže, da drugi muž umrvše žene, ako ova nije imala s prvijem djece (tako nam se bar čini da se mogu uzeti riječi *maritus mulieris non habentis ex primo marito heredem*) može uživati njezina dobra (*possidere*. Stat. IV. c. 50). A tim više mužu ostaje uživanje (*ususfructus*) ako je s pokojnom ženom djece imao; to ako zakoni naročito i ne kazuju, ali nam uzgredne izreke na nekoliko mjesta potvrđuju (n. pr. Stat. IV. c. 28, 36). Ali ako je žena imala djece sa prijašnjim muževima a s posljednjim ne, tad mužu koji ženu nadživi, ništa ne ide (Stat. IV. c. 41), nego mu je triest dana rok, da predade cijelu ostavštinu njezinim sinovima (Stat. IV. c. 39). Slična je tomu naredba i za udovice, koje djece imaju, pa se preudaju (Stat. IV. c. 30, 31).

Zakonodavac je osobito nastojao, da na svaki način štiti djecu prve ženidbe, pa bio otac ili mati, koji po drugi put u brak stupe. Tako n. pr. među ostalim ima zakon koji naredjuje, da udovac koji s prvom ženom imade sinova, ne samo da im ima dati sve što im je od matere ostalo, i da ih kod sebe hraniti ima, nego ako nebi od svoga imao otkle za to da troši, da može uzeti koliko treba od imanja druge žene (Stat. IV. c. 9). Drugi pak zakon daje oblast sinovima prve žene (a kad ovijeh nije i udatim kćerama) da ako vide da im otac troši od svoga za opravljjanje nepokretnina druge žene, mogu mu zabraniti da to ne čini (Stat. IV. cap. 37).

Zakoni koji bi se skrbništvom bavili, na broju ih mnogo nema, ali su zato oni koji se u zbornicima nalaze prilično opširni. Tutela legitima dubrovačkim zakonima nije poznata, ako nećemo da tako nazovemo naredbu, po kojoj mati po očinoj smrti biva tutrix svoje djece, i po starijemu zakonu: što je mati udovica, dok se nije preudala, nejaku djecu i pred sudom zastupala (Stat. IV. c. 77). Ali kako mati sama ne može obavljati taj posao, a zakon ne obvezuje drugu svojtu da ga se primi, to u pojedinim slučajevima sam knez izabira dva skrbnika, kojim se valja zakleti, da će naloženi im posao duševno obavljati. Kad bi bilo među baštinicima muškaraca, koji navršise 18. godinu (stariji zakon kaže: ad legitimam aetatem, perveniente dakle samo 14. godinu. Stat. IV. c. 77) može i bez skrbnika biti: pa se i tim starijim baštinicima uprava povjeriti može, ali uza njih, ako knez i malo vijeće misle da treba, mogu i skrbnike imenovati (Stat. IV. c. 42). Možda je suvišan skrbnik i tada, ako su ocem u oporuci imenovani „pitropi“, kojim je dužnost ne samo izvršidba oporuke, nego i zastupanje neodraslih sirota pred sudom (Sr. Stat. IV c. 76). Druge „tutela testamentaria“ u našim zbornicima nema. Da je „tutela dativa“ i u Dubrovniku kako i u Rimu bila smatrana kao „onus publicum“, sasvim protivno tomu što je u Germanaca bivalo, gdje je skrbništvo i zaštita bila važno pravo, svjedoči nam to, što naš zakon prijeti globom od 25 perpera, kad se ko skrbništva nebi primiti htio. Zakon naredjuje, da, pošto oženjen čovjek umre, da se „ex officio“ ima od njegovog imanja napraviti „inventar“ koji se čuva kod blagajnika „Sanctae Mariae majoris“.

Upravljati inetkom i udovica pomaga isto kako što i svako dijete, čim navrši zakonite godine (muško 14. a žensko 12. godinu),

valja da pomaže skrbniku u upravi. Skrbnikov posao traje obično dok nasljednik ili više njih dodju do 18. godine, tad sa imanjem predaje njima i račun svoje uprave — ali knez i malo vijeće kad bi bilo uzroka tomu, mogu i preko 18. godine narediti da skrbništvo traje: za ženske traje i onako sve dok se ne udadu. Imetak pod skrbništvom ne smije se iznijeti izvan Dubrovnika, dok god svikolici muški nasljednici ne navrše 14. godinu, a i poslije toga sve dok skrbništvo traje, ne smije se to učiniti bez dopuštenja kneževa i maloga vijeća. Za skrbnika jamči sve njegovo imanje, a jamstvo prelazi mu i na nasljednike (Stat. VIII. c. 42).

U cijelomu privatnome pravu, kako je poznato, ni jedan drugi odsjek nije tako tijesno spojen sa obitelji, koliko pravo nasljedstva, pa je za to veoma teško jedno razumjeti, ako se čovjek i na druge ne osvrne. Ako je to tako u opće, u slovenskomu pa i u dubrovačkomu pravu po sve je ne moguće razložiti jedno bez drugoga. Ta i mi u ovoj raspravi govoreći o odnošaju domaćina prema domaćemu imetku, bijasmo usilovani obazreti se i na nekolike odnošaje nasljednoga prava. Toga radi mi ćemo se ovdje i na ostale važnije zakone našijeh zbornika, koji se na nasljedstvo odnose, obazreti.

Glavna pravila o nasljedstvu u našim zakonima mnogo nalice na ona, koja se nalaze u poglavitim dalmatinskim statutima, a što se ženskih tiče, odalečuje se od rimskoga prava toliko i tako dosljedno, kako malo koji dalmatinski municipalni zakonik. U svijem zakonima, koji se nasljedstvom bave, glavno je načelo, da samo muški nasljeduju, a ženskim se prćija i ruho daje: tek kad muških nema, red na ženske dolazi¹.

Ocu ab intestato nasljeduju sinovi „jure repraesentationis“ koje posljednje pravo imaju i same udovice sinova, dakako samo na „ususfructus“ onoga dijela, koji bi bio dopao njezinu pokojnomu mužu. Kćerama nema dijela, nego kako kazasmo braća su obvezana dati joj prćiju (Proc. chart. 65). Braća imaju „jus accrescendi“ na onaj dio, koji bi bio dopao pokojnoga brata, ako je umr'o bez oporuke, a izrijeком kaže zakon, da ni tu sestre nemaju šta tražiti, ali mati dok žive u udovstvu ima uživanje toga

¹ Sr. n. p. Stat. IV. c. 37, 38, 42, 65 VI c. 1. 95 sr. i rusku poslovicu: „при братъ сестра не вотчинница“ koja prijedje i u starije pisano pravo n. pr. u Уложение вл. XVII 2; za češko pravo pogledaj: Jireček: Slovanské právo v Čechach a na Morávě. I 158.

dijela (Croc. chart. 65^b 65^c). Isto tako i otac ima „*ususfructus*“ na dijelovima materina baštinstva, koji bi bili dopali sinove koji umriješe ab intestato (Croc. 65^a.)

Ako je otac imao sinova (*filios*) od više žena, cijeli se imetak dijeli na jednake dijelove među svim sinovima bez razlike (Stat. IV. c. 25). Zakonodavac je osobito dosljedan ovome načelu: da i dok je muških ženske ne nasljeduju; ali od njega odstupa pošto je riječ o djeci prve ženidbe, koju, kako i na drugomu mjestu vidjesmo, osobito zaštićuje. Po tomu naredjuje, da ako među djecom prve žene nema muških, nego su svekoliko ženske, one baštine oca svoga jednakim dijelom isto kako i sinovi poznijih žena, — ali ako je muških među njima (t. j. među djecom prve žene) tada baštine samo ti muški, a njima se i opet valja zadovoljiti s prćijom, koju im braća dadu (Stat. IV. c. 26, 27). Eto kako i u ovijem užijem granicama i opet se javlja glavno načelo.

I mater nasljeduju djeca njezina, ali i ovdje kako i u očinstvu, najprije sinovi — a tek ako njih nema, tada kćeri (Stat. IV. 37). Ako je mati imala više muževa, njezinu prćiju dijele sinovi koje imade sa posljednjim mužem, a ostali imetak od oca, od matere i sa koje mu drago druge strane, to razdjeljuju među se sinovi, koje je imala sa svim muževima (Stat. IV. c. 38). Ako pak s posljednjim mužem nije imala djece, nego samo s predjašnjim, tad ta prijašnja djeca svekoliko među se dijele in capita: ali kako i svuda samo sinovi, a tek ako njih nema, kćeri (Stat. IV. c. 41). Ustanova o redu u nasljedstvu među sinovima i kćerama u ovome je zakonu prilično nejasna radi čudnovatih izražaja; vrijedno je da ih navedemo: *qui heredes bona ipsa per caput hominis dividens inter se, et in hoc foemina sit foemina fratribus suis, quae si fratrem masculum (sic!) non habuerit, sit ipsa idem masculus (!)*. Čudnovato je, da se ovaj zakon sa istim nesmotrenim riječima nalazi i u kotorskom statutu¹, po svoj prilici iz dubrovačkoga prepisan, kako što su i drugi dubrovački zakoni u kotorski statut prešli. Mi ovaj zakon tako protumačismo, jer nas i „*Summarium*“ njegov na to povlašćuje². Ako pak žena nema djece, njezinu pr-

¹ Sr. Reutz Verfassung und Rechtszustand der dalmat. Küstenstädte und Inseln im Mittelalter str. 332.

² . . . Filii dictae mulieris praefata ilius bona per capita invicem (exclusis feminis) dividant. 4 Foemina fratre carens in successione materna loco masculi habeatur. (Stat. IV. c. 41).

ćiju uzimlje otac, ako njega nije živa tad mati, ali ako je od imanja materina prćiju primila bila, tad i za živa oca ide materi. Ako roditeljâ nema tad ide braći, koja dijele in capita, ako braće nema, tek tad neudatim sestrama, a gdje ni njih nije, ide muškijem braćućedima (Stat. VIII. c. 95).

Medju dubrovačkim zakonima ima mnogo ustanova, koje se na testamente odnose. Mi ćemo se ovdje obazreti, samo na glavne naredbe materijalne strane njihove, formalne možemo po sve izostaviti.

Testamenti factio u opće počimlje tek kad čovjek na zakonite godine dodje (muški čim navršî 14. a žensko 12. godinu) prije ni po što (Stat. VIII. c. 29).

Što se pak napose oca, koji ima djece, tiče: mi već gore napomenusmo, da nije bio neograničen u pravljenju oporuke, i da tek noviji zakon izdan tudjincem knezom, očinu volju u tome skoro od svih granica oslobodi. Tim je manje u tomu obziru mati neograničena bila, i što se darivanja za dobra života, i što se raspolaganja mortis causa tiče. Tako n. p. u jednom zakonu se dopušta, da mati svoj kovčeg sa svim što je u njemu osim zlata, može darovati svojoj djeci, ali nikomu drugomu: samo kćeri kaludjerici može dati što je god volja iz kovčega svoga (de sua arca), a od prćije i haljinâ može oporukom raspoložiti samo do četvrtoga dijela (Stat. IV. c. 57, 64). Tek u poznijem zakonu (od 1365 g.) dopušta se ženi, koja sinova nema, da može polovinom svoga imetka oporukom po volji raspoložiti (Stat. VIII. c. 95).

Oporučniku dopušta zakon da sam imenuje izvršioce (pitropi) svojoj oporuci. Ako su pitropi nemarni, ili neće da ispune što im je naručeno, nasljednici pokojnikovi mogu ih tužiti nadbiskupu, a on ih prinudi da vrše svoju dužnost. Ta crkvena kompetencija ako i ne dokazuje da su oporuke crkvom uvedene, a ono svakako da je njoj mnogo stalo bilo do te institucije (Sr. Stat. IV. c. 74, 75, 76).

Sinovi pak sa svoje strane mogu se dakako i odreći i očinstva i materinstva, ako vide da im je više štetno nego koristno. Da bi razbio posljedice, koje iz načela solidarnosti slovenske familije izviru, a možda i uspomenu načela staroga rimskoga prava glede sui et necessarii heredes (fr. 14 D. 38. 16; fr. 11. D. 28. 2), dubrovački zakonodavac naredi, da ako sinovi odbiju baštinstvo, da nijesu dužni ni dugove roditeljske platiti.

U Rimu je *judicium familiae erciscundae* mogao biti samo po smrti očinoj: u Dubrovniku naprotiv dioba očinstva uplivom slovenskoga prava kako i gore vidjesmo mogla se dogoditi i za očina života. To se osobito onda zbivalo, ako je bilo djece od više žena, ipak u saglasju sa sinovima prve žene. Pri toj djelidbi otac uzimlje za sebe dio, kako i svaki od sinova, što nas živo opominje na diobu jugoslovenske zadruge: a opet na rimski upliv pravilo: da i „*venter*“ ima jednak dio sa ostalim sinovima (Stat. IV. c. 55.)

Po smrti očinoj, braća su se, kako je naravno, mogla dijeliti, ali mi vidjesmo, da se dogadjalo, da su i zajedno ostajala. Pače u jednomu se zakonu naredjuje, da gdje je neodraslih sirota, braća moraju zajedno življeti i da odrasli ne smiju ni založiti, ni prodati ni darovati (*non possint impignerare, neque vendere nec denare*) nikakve nepokretnine, čime bi se škodilo neodraslim. Kad su pak svi došli na godine (*actas legitima*) tad nek im je na volju ili zajedno ostati ili se podijeliti (Stat. IV. c. 51). U drugome zakonu, ne samo da se ustanovljuju pravila za braću, koja zajedno žive, nego ih ima obširnijeh i za prćiju, koju su njihove žene dale u zajednicu (*in communitate*. Stat. IV. c. 52, 53).

Glavnija pravila za diobu braće medju se, koja stavljaју dubrovački zakoni, vrijedno je ovdje i opširnije pripćiti.

Ako su samo dva brata, mladji pravi dielove od kuća, pokućstva, brodova i ladja, a stariji dijeli vinograde, životinju, novce i roblje (*familiam?*). Ali ako je više braće, mladji, pa da je i sveštenik, dijeli kuće i baštine blizu grada i mline, a bira najprije najstariji brat, tad onaj što je za njim do najmladjega, ali za to biranje ostavlja se svakome osam dana vremena da se razmisli —; ostale zemlje dijeli najstariji brat, ma i sveštenik bio, a najmladji bira, pa za njim redom ostali do najstarijega. Pekretne stvari dijeli srednji brat ili braća, a počimlje birati najstariji pa ostali za njim po redu, ali tako da onaj koji je dijelio najpošljednji dodje. Gdje braće nema, tad sestre dijele istim tim redom i načinom (Stat. IV. c. 79).

Mi već gore, pa i prije neg što počesmo navoditi pojedine znatnije crte iz poglavitijih zakona kazasmo, da je obitelj u Dubrovniku samo spolja naličila običnoj gradskoj familiji na zapadu evropskom, a da je u jezgri svakako od nje različita bila. Navodeći pak dotične zakone pa ih tako i opet čitajući, u tomu se

svome uvjerenju i još više utvrdismo, a neka je čitaocu da sudi, jesmo li se prevarili.

Mi svoju misao ukratko kazasmo o karakternoj crti te obične zapadne obitelji, pak ćemo sad ukratko da kažemo i to što mislimo o dubrovačkoj. Dočim je u zapadnoj familiji daleko pretežnije načelo individualizma nad svim ostalim, u dubrovačkoj nalazimo da je glavna ideja u familiji: cjelina, kojoj svakako valja da pojedina osoba od svoga nešto žrtvuje, premda se je i za pojedinca i ovdje dovoljno skrbilo, jer dakako da bez toga zajednica bi za duže vrijeme bila nesnosna i nemoguća. Otuda u dubrovačkoj familiji neki osobiti duh opće solidarnosti i uzajamnog zadružja medju članovima, duh koji im nalaže skrbiti jedno za drugo, pomagati se medju se, nadzirati jedno drugomu svakolika djela, jer dobro i zlo, čast i sramota, koju pojedini član familije svojim djelom na sebe pritegne, nije da se to samo njega tiče nego se proteže i na cijelu obitelj i porodicu, kojoj pojedinac pripada.

Svjedočbe, na koje se naše mišljenje oslanja, i koje smo već tijekom ove rasprave naveli, mislimo da će mu dosta biti za potvrdu — ipak možda neće suviše biti, ako i još neke tačke, koje amo spadaju, i o kojim se sjećamo, ovdje na zaglavi napomenemo.

Vidjesmo već, kako zakon naredjuje, da ako je po očinoj smrti, medju braćom i neudatih sestara ostalo, da braća sestre moraju udati, t. j. prćiju im dati, pa potrošili za nju ako treba i cijelo očinstvo, pače ako je očinstvo tanko, da im valja i od svoje tečevine na to priložiti (Stat. IV. c. 27). K tomu zakonu pridružuje se drugi, koji dodaje: da braća moraju sestrama prćiju dati, pa ako od oca nikakva imetka ostalo nije (Stat. IV. c. 50).

Bratu neodrslom, koji uljeze u manastir, braća koja doma ostaju netreba ništa da dadu, ali ako iz manastira izadje prije neg je godina istekla, a i poslije, ako još nije zakonite godine života prešao: pošto se opet kući povratio, dobije odmah jus postliminii, te ulazi opet u sva prava, kao član familije, kako da nije nigda iz nje ni istupio (Stat. IV. c. 67).

Za udovicu je naredjeno, da je može zastupati pred sudom ili otac, ili sin, ili brat, ili zet itd. koga ona izabere. Tu se ipak ne smije nikako promisliti na kakav njemački „mundium“, jer zakon sam izrijekom kaže, da su udovice suae potestatis (Virid. c. 479).

Zakon koji zabranjuje da se djevojka ne smije vjenčati, ako nijesu otac a za tim i mati privolili, slijedi nabrajajući: da ako

otac i mati nijesu više živi, dozvolu za udadbu daju braća, ako braće nema, stričevi itd. (Virid. c. 238).

Isto tako u zakonu u kome se ocu oblast daje, da može kazniti svoju djecu radi neposluha i zla ponašanja, ta se oblast daje, ako oca nema braći i sestrama, nad mladjom braćom i sestrama; zatim stričevima, tetkama itd. (Stat. IV. c. 73).

Ali ne samo da se za zla djela mogu kazniti članovi zakonite svojte, nego se to proteže i na nezakonite. Pa i ovdje ne samo da se ocu daje oblast da može svoju nezakonitu djecu, koja su se na sramna djela dala, kazniti batinom pa i prodati izvan grada, nego se ta oblast i zakonitim sinovima toga oca daje, a do neke granice i samoj ženi očevoj¹.

Značajna je i ta ustanova, da gdje god treba jamstva ili za najam javnijih dobara i carinâ, ili za izvršenje druge kakve obveze privatnoga prava prama državi, ova ne prima jamca za obveznika ni iz njegove obitelji ni iz rodbine (della stessa schiatta. Croc. chart. 14), jer ih svekolike u više obzira drži kao jednu osobu.

Mi se za sad nijesmo mogli upustiti u šire razglabanje ovoga predmeta, pa tomu glavne uzroke kazasmo, nadamo se ipak, da će ovo nekoliko nepodpunijeh crta moći pokazati, koliko bi vriedno bilo i dublijeh i opširnijih studija praviti na dubrovačkom pravu. Ovo je polje, na komu rodoljubivi naučnik oduševljenjem radeći, može tako obilnu znanstvenu ljetinu požnjati, kakvu mu nikakav pojedini sredovječni statut ili zakonik kaka drugoga jugoslovenskoga predjela, grada, općine, ne može dati. K tomu radnja je tim primamljivija, ali dakako u isto doba i teža, što je dosada upravo dubrovačko pravo na ugaru ležalo, kako može biti nikakvo drugo na slovenskom jugu². Isto kako što pisano, tako je dosad

¹ Stat. IV. c. 72. Si vero bastarda devenerit meretrix vel malefica aut ruffiana, tam ipse pater quam filii sui legitimi potestatem habeant, castigandi et percutiendi eandem et expellendi et etiam extra civitatem vendendi. Et si bastardus ipse fuerit masculus et latro, aut habens in se aliud malum vitium, ipse pater et legitimi filii sui eundem ad voluntatem suam verberent et castigent, quam potestatem verberandi et castigandi in masculum et foeminam concedimus etiam uxori ipsius.

² Ni sam Reutz, koji se tolikom ljubavlju bavio dalmatinskim statutima i medju se ih sporedjivao, nije se dubrovačkih zakona ni dotaknuo, o njima bo kaže, da su medju svijem dalmatinskim „an sich würdiger Gegenstand einer Special-Geschichte“ (l. c. pag. 13)

a i još više nepisano pravo zanemareno bilo ¹; a i na opći život i ostale običaje ² staroga Dubrovnika nije se do sada obziralo koliko bi trebalo i koliko zaslužuju. Nadamo se ipak da će skorim u svemu tomu bolje biti.

¹ Izvori za nepisano pravo dubrovačko jesu najprije tako zvani „Usus fori“ od koga imamo tri dijelca, a to su:

a) Nikole Bone, *Praxis judiciaria juxta stylum curiae Ragusinae*, juxta legum dispositionem et morem curiae ordinata od 1571 god.

b) Stjepana Beneše: *Praxis curiae ad formam legum et consuetudinum reipublicae Ragusinae* od 1581 god.

c) Marina Tudisia: *Praxis juridico-civilis fori Ragusini* okolo 1770 godine. Zatim dolazi *Liber Sententiarum* i „*Acta juridica*“ među kojijem je osobite važnosti: zbirka oporuka, koje se nahode u arhivu okružnog suda dubrovačkoga.

² Do sada o tomu pišaše: Appendini, *Notizie storico critiche sulle antichità storia e letteratura de Ragusei*. Ragusa 1802. Tom. II c. 8-10. — Ban: *Zrcalo povjesnice dubrovačke* u časopisu „*Dubrovnik*“ II, III, gdje je nekoliko glava tomu predmetu posvećeno.